

ԴՐՕՇԱԿ

Հ.Յ.Պ. ԲԻՐՈՅՑԻ
ԱՐԽԱՐԱԿ
A.R.F. EURO
LIBRARY

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

ՍԵՓԱԿԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐ

(ԹԵՏՐԱՆՈՒ ՂՐԱՅՈՂ)

Ղերջին ժամին մեր ստացած հեռագրի համաձայն Ղանուժ Սեպտ. 23-ի (նոր տոմար) ընդհարուժից յետոյ, Հոկտ. 2-ին տեղի է ունեցել մեծ կոտորած:

3. 3. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

Կ. ՊՈԼՍՈՅ ԿԵՂ. ԿՕՄԻՏԷԻ

ԱԶԴԱՐԱՐԱԳԻՐԸ

Տէ՛ր,

Ձերբակալութիւնները կը շարունակին, անարգարութեան ատենները լիովին կը կատարեն իրենց հայալինջ պարտականութիւնը. գնտանները լեցած են հազարաւոր անմեղներով, որոնց միակ յանցանք է հայ ըլլալին:

Եւ իբր թէ քաղցը և համաճարակները, բաւ չէին, այժմ ամենէն զարհուրելի տանջանքները վերապահւած են բանտարկեալներուն: Մինչդեռ բովանդակ հայութիւնը խմբովին կը հալածուի, բուն չարագործները վայրենի քիւրտերը ոչ միայն չեն պատժուիր, այլ նաև թաղերու ապահովութեան հոգը յանձնուած է անոնց: Ի՛նչ հեգնութիւն:

Հակառակ մեծ վէզերի խոստումներուն և ապահովութիւններուն, հակառակ վալիներուն ուղարկած համբաւաւոր շրջաբերականին, նորէն Ակնի կոտորածը պայթեցաւ քաղաքակիրթ աշխարհի և Դահիճ-Համիտի վայրագ քաղաքականութեան աչքին առջև:

Օգոստոս 16/26-ի մեր յայտարարութիւնը և նոյն ամսւայ 16/28-ի մեր ազդարարագիրը արձակելէ յետոյ համբերութեամբ կսպասէինք մեր տարաբախտ հայրենիքի սրբազան դատին նկատմամբ եւրոպական դիւանագիտութեան բռնելիք նոր ուղղութեան:

Շատ լաւ գիտե՛իք, թէ կարճ ժամանակամիջոցի մը մէջ հնար չէր այդեցիկ բարենորոգումներ կատարել, սակայն կսպասէինք գոնէ առ այժմ մեղմացուցիչ մի-

ջոցներով վերբերը փակել, նորանոր գաղանութիւններու առջևը առնել, անմեղները պաշտպանել և միաժամանակ գաղթականութիւնը արգելել՝ որ ձեռն ատենով պատճառ պիտի ըլլայ այդ շարած թշուառներու մեծ մասին ակներև մահուան:

Աւա՛ղ, ոչ մէկ միջոց, բացի, թերևս, Թօիհանէի ուսմբերու ցուցահանդէսէն՝ մահմեդականներու մոլեռանդութիւնը աւելի բորբոքելու համար:

Մենք պարտականութիւն կը համարինք վերջին անգամ ըլլալով՝ ձեր ուշադրութիւնը հրաւիրել թէ վատանգաւոր խաղ է ազգի մը ճակատագրին հետ խաղալ, ազգի մը, որ աւելի հին է և աւելի քաղաքակիրթ, քան իր խողխողեցները և որ իր դարաւոր համբերութեանը վերջին ծայրը հասած է: Սպառնալիք մը չէ աս, այլ պատմական օրէնք մը, զոր կարելի չէ անգօսներ:

Մենք, գործի մարդիկս, մենք միշտ գործը խօսքէն նախամեծար սեպած ենք: Մեր վերջնական խօսքը կարգացիք արդէն մեր շրջաբերականին մէջ:

Յ. Գ.—Պարտք կը համարինք բացարձակապէս հերքել նաև այն, թէ Դաշնակցականները երբէք չեն մտադրած Պոլսոյ դեպքանտունները օդը հանել, ինչպէս կը տարաձայնեն հայատեաց թերթերը: Այդ լուրին անհետեւութիւնը այնքան պարզ է, որ տարակոյս չի վերցներ, որովհետև մինչև հիմա, մենք միշտ պղտիկ յոյս մը տածած ենք հայկական գործերուն մէջ եւրոպական միջամտութեան մասին:

Զ ԷՆ Ք, Զ ԷՆ Ք

Պոլսոյ ապստամբութիւնից յետոյ առաջ եկած սուկալի իրարանցումը սկսում է քիչ թէ շատ իր որոշ հետեանքները ցոյց տալ: Մի քանի տեսակցութիւններից յետոյ, մանաւանդ ցարի ու Սալբիւրիի, աւելի քիչ են հրապարակ նետուում զանազան տեսակ լուրեր, յաճախ իրար կատարելապէս հակասող: Հարցն այժմ աւելի պարզուած է երևում: Հեռագիրները իրար ետեւից աւետում են մեզ «ուրախալի» լուրեր: «Դեպքան-

ները միահասմուռ ճնշում են գործ դնում», «աւելի շատ աշխատում է ուսական դեսպանը», «ներանք պահանջում են նոր միջոցներ, եթէ ոչ»... Եւ վերջապէս՝ «սուլթանը նոր իրադէ է հրատարակել նախկին ծրագիրն իրագործելու»...

Դարձեալ դիմումներ, դարձեալ իրադէներ, դարձեալ դիպլոմատիական խաղեր ու սուլթանական ծաղրաբանութիւններ: Եւ այս բոլորը քո գլխին է, թշուառ ժողովուրդ:

Սուլթանն արդէն մի անգամ ընդունեց դիպլոմատիայի առաջարկած ծրագիրը. դու այդ տեսար, հայ ժողովուրդ, — հարիւր հազար քո զաւակների սրախողխող դիակները, արիւնոտ փլատակներով ծածկւած հարիւրաւոր հայաբնակ վայրերը, աստանդական կեանք վարող մերկ ու անօթի հարիւր հազարաւոր զաւակներդ՝ ահա այդ ծրագրի իրագործման արդիւնքը: Եւ մի՞թէ այժմ որ և է դրական նշանակութիւն կը տաս այդ տեսակ դիմումներին ու իրադէներին. մի՞թէ պարզ չէ, որ դրանք հետեւանք են սուլթանի ականջի տակ որոտացած ուռմբերի և միակ նպատակ ունին մոլորեցնել քեզ և ընդհանուր հասարակական կարծիքը:

«Նոր իրադէ է հրատարակել ծրագիրն իրագործելու»: Մի՞թէ այս խօսքերը չեն ասում քո ականջին, թէ նոր պատրաստութիւններ են տեսնուում կոտորածները շարունակելու և մի՞թէ լուրջ կերպով չես մտածիլ ինքնապաշտպանութեան միջոցների մասին: Կամ գուցէ դու, լսելով դիպլոմատիայի խոստումները, սպասում ես, որ նա խիստ կերպով միջամտի և ինքը վերջ տայ քո թշուառութիւններին: Ի՞նչ ես սպասում ամենաշատը, զինւած միջամտութիւն: Դա անկարելի բան չէ. գուցէ և լինի: Բայց չէ որ զինւած միջամտութեան պահանջների հետ միասին դու լսում ես սուլթանի ձայնը, որը սպառնում է բնաջինջ անել ամբողջ հայութիւնը, եթէ մի այդպիսի փորձ անւի: Իսկ վերջին արիւնաշաղխ փաստերը բաւական էին քեզ համոզելու, որ այդ սպառնալիքները պարապ խօսքեր չեն: Եւ դու փոխանակ պատրաստուելու մտալուտ վտանգի առաջն առնելու, փոխանակ ինքնապաշտպանութեան միջոցներ ձեռք առնելու, մոլորւած աչքերդ յառած տարածութեան մէջ, անորոշ հայեացքով դիտում ես շուրջդ և սպասում, որ մի ինչ որ անյայտ տեղից քեզ օգնութեան ձեռք հասնի...

Դարերից ի վեր ճնշւած բռնակալի երկաթեայ բռնունցքների մէջ, դարերից ի վեր սնւած ստրկութեան լծի տակ, դու կորցրիր քո ինքնամատահոլութիւնը և այդ ժամանակից սկսած՝ փրկութեանդ յոյսը դրիր միշտ այս կամ այն արտաքին, յաճախ վերացական ուժերի վրայ: Դու միշտ խաբւեցար: Քեզ չօգնեցին քո աւետարանը, քո եկեղեցիները, քո վարչապետների աջօժանները, քեզ չօգնեցին քրիստոնեայ պետութիւնները, քեզ չօգնեց «Մարդասիրութիւնը», չօգնեց և «Քաղա-

քակրթութիւնը»: Այլ ևս ո՞վ մնաց, ի՞նչ մնաց, որին կարողանաս դարձեալ դիմել... Բաւական չէ՞ սյսբան դասերը. ժամանակ չէ՞ վերջնականապէս հետևելու քո լաւագոյն զաւակների փրկարար օրինակին:

«Տաճկահայ ժողովուրդին ընդհանուր կոտորածի վտանգ է սպառնում», գուշակեցինք մենք կոտորածներից շատ առաջ. մենք հրաւիրեցինք քեզ ինքնապաշտպանութեան, դու խուլ մնացիր մեր ձայնին. դու հրապուրելով դիպլոմատիայի խոստումներից, ինքնապաշտպանութեան միջոցներ ձեռք չառիր և չարաչար կերպով կրեցիր քո թեթևամտութեան պատիժը: Կոտորածներից յետոյ մենք կրկնեցինք մեր կոչը, յայտնելով, որ կուրբ դու չէ վերջացել. փաստերով ցոյց տւինք, որ Դաշնակցութեան ձեռքով զինւած բոլոր տեղերը կամ բոլորովին ազատ են մնացել կոտորածներից կամ շատ քիչ են տուժել: Կենդանի օրինակները ձեռներիս, մենք դիմեցինք նորից, մանաւանդ հարուստներին, անընդհատ «ղէ՛նք, զէ՛նք» գուշակով, գոչելով... դարձեալ հարկաւոր ուշադրութիւնը չգործրեց, և նոր տասնեակ հազարաւոր անպաշտպան զոհեր միացան իրենց եղբայրների, իրենց քոյրերի հետ:

Այս անգամ էլ զգուշացնում ենք քեզ, հայ ժողովուրդ. քեզ նոր կոտորածների վտանգ է սպառնում: Ինչ ընթացք էլ ստանայ գործը, լինի եւրոպական զինւած միջամտութիւն, թէ բոլորովին չլինի, միևնոյնն է՝ ինքնապաշտպանութեան միջոցներն անհրաժեշտ են:

Իսկ եթէ այսբան դառն ու դաժան դասերից յետոյ դու կատաղաբար դէն չես շարտիլ այդ ի՞րադէ կոչւած փալասները և նոր ապտակներով՝ ուռմբերի նոր թնդիւններով չես պատասխանիլ անվերջ ծաղրաբանութիւններին, եթէ սրանից յետոյ անտարբեր մնացիր, ոչ մի միջոց ձեռք չառիր և դարձեալ ոչխարի նման կոտորւեցիր, կոտորւիր ուրեմն. դու արժանի չես ապրելու...

ԲԱՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԲԱՆՏԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

Ինչպէս խոստացած էի, ընդհատած տեղէս կսկսիմ շարունակել:

Երեք թարգմանները շոգենաւր մանելուն պէս դիմագծերու վրայ իսկոյն կարդացինք թէ վատ լուրեր հաղորդելու են:

Մեզի յայտնեցին, թէ Փրանսական շոգենաւր կըսպասէր բացը, շուտով պէտք էր մեկնիլ: Հարւածը սուկալի էր. ապշած մնացինք, բայց այդ ապշութիւնը ընպէսկան եղաւ: Մի՞թէ այդ աստիճան լրբութիւն կարելի էր սպասել եւրոպական ներկայացուցիչներէն. ո՞ր մնացին պատուոյ խոստումները, գրաւոր թղթերը: Աւելորդ էին:

Երեք թարգմանները Պոլսոյ մէջ տեղի ունեցած ջար-

դերը մեզի կը պատմէին և պատասխանատուութիւնը կը նետէին մեր վրայ: Մինչդեռ առաջի իրիկունը Մաքսիմով մեզի կապահովցնէր, թէ մեր հետնախաղը միայն ջարդերու առջեւ պիտի առնուէր ու հակառակ պարագայի տակ ջարդեր տեղի պիտի ունենային, կըսէր: Արդ, ինչու և ինչպէս պանքէն մեր դուրս ելլելէն անմիջապէս վերջը ջարդը կսկսէր քաղաքի զանազան կէտերու վրայ, հակառակ դեպքաններու տւած խոստմանը:

Արևմտիս կեռար. զայրոյթնիս անչափ էր: Կուզէի ապտակել այդ ստորաքարը դիպումսները, հասկնելու համար, թէ յեղափոխականներու հետ այդպէս խաղալու չէին. բայց Գարօի ինծի ըրած ակնարկները դիտքիչ մը հանդարտեցուցին: Խօսիլ սկսանք:

Անդ. թարգման.—Մեծ անխոհեմութիւն դործեցիք պանքի վրայ յարձակելով, Եւրոպայի ուշագրութիւնը դրաւել ուղեցիք: Բայց այդ կերպով չէիք կարող ձեր նպատակին հասնիլ. բռնութեամբ Եւրոպական պետութիւններէն միջամտութիւն ակնկալելնիդ խենթութիւն էր:

Քրանս. թարգ.—Նոր ջարդերու պատճառ եղաք. արևելք այսօր կը հոսի Այլթիոյ մէջ: Ինչու զուր տեղը ձեր հայրենակիցներու սպանման պատճառ կը լինիք: Սպասեցէք 6 ամիս, տարի մը: Մենք մինչև այդ ժամանակ կաշխատինք բարելաւել ձեր վիճակը: Սակայն պէտք է սպասել: Ըտպելով չէք յաջողիր: Արտասահեք մեր վրայ և մենք ձեր հարցով պիտի զբաղուինք:

Լաւ կըմբռնէինք այդ բողոքուն արժէքն ու նշանակութիւնը ու ինչ նպատակով մեզի ըսելին ալ պարզ էր: Պատասխանեցինք՝ Մենք ըրածնիս դիտենք. թող Եւրոպան յիմարական կոչէ մեր ընթացքը այդ փոյթ չէ: Եթէ անմեղ արևելք հոսեցաւ, դուք եղաք միակատոր պատճառը. բոլոր պատասխանատուութիւնը ձեր վրայ կը ծանրանայ: Խոստացաք մեզի, երդուեցաք թէ բան մը չպիտի պատահէր. հիմակ անշուշտ լաւ կը տեսնէք, թէ քանի արժեքին ձեր երեկայ խօսքերը: Գործածած զէնքերնուս համար վատ է կըսէք. դուք մեզի ստիպեցիք այդ միջոցին դիմելու: Յուսահատնելը ծայրայեղ միջոցներու կը դիմեն, իսկ մենք յուսահատներ եւք: Հայր ալ կարող չէ սպասել, նա շատ սպասեց, հիմակ գործելու ժամանակն է: Եւրոպան իր խոստումներով մեզի շատ տարիներ շոյեց, բայց միշտ խաբէց մեզի: Այնքան զոհեր տուինք, 100,000 հայեր ջարդուեցան, ու միշտ Եւրոպական պետութիւնները ձեռքերնին ծալած՝ նստած մնացին. յեղափոխականները՝ հայրենիքի դատով զբաղողները չէին կարող անտարբերութեամբ Եւրոպան: Անոնք երեկ դուրս եկան բողոքելու և պետութիւններուն յայտարարելու, թէ իրենց դրութիւնը անտանելի է: Եթէ այս անգամ բոլորովին չը յաջողեցան, երկրորդ, երրորդ անգամին անպատճառ անոնք կը յաջողին: Այսօր մենք էինք, վաղը ուրիշները պիտի շարունակեն նոյն գործը, բայց այս անգամ աւելի սաստիկ կ'երպով:

Ռուս. թարգ.—Բռնած ընթացքնիդ ու ձեռք առած միջոցնիդ կոշտ ու անգութ էին. բայց քաջութիւն և կամք ցոյց տուիք: Պահանջնիդ նոր բան մը չէ. արդէն կըբաղէինք և պիտի զբաղուինք ասիէ վերջն ալ: Նրբ իր տւած խոստումներու մասին իրեն դիտել աւինք, պատասխանեց՝ չարի չկայ դրաւոր վկայու-

թեան, մարդ չպիտի համարձակի, կըսէր, ձեր նկատմամբ վատ խօսելու և ես միշտ պատրաստ պիտի ըլլամ հերքելու եթէ համարձակին ձեր մասին վատ խօսելու: Իսկ վերաւոր ընկերները փոխադրուած են կը կրկնէր, ուսական հիւանդանոցը, իրենց առողջութենէն ետքը ուղած տեղերնին պիտի մեկնին:

Քրանսական շոգենաւը յատկապէս մեզի համար եկած մեր մօտը խարսխած էր. շոգենաւը մեզի կապաւէր: Խօսակցութիւնը վերջացած էր. մեկնեցանք ամենս մեկտեղ դէպի «Թիրոնդ» շոգենաւը. Մաքսիմով մեր ընկերներուն կը պատուիրէր խոհեմ ըլլալ և սպասել, բայց առանց բացառութեան, բոլոր տղերք խորխոր պատասխաններ տւին:

Աւելորդ կը լինէր մէկիկ-մէկիկ ամենուն ըսածն ալ հոս գրել—կամփոփեմ ուրեմն այդ կարծ պատասխաններու իմաստն ու հոգին:

—Չէլէպի, մենք կը հեռանանք, բայց երկար չտուէր ու նորից պիտի վերադառնանք մեր երկիրը: Մենք ձեռն պէս չենք, որ երթըցած տեղերնիս նոր հայրենիք մը չենք. հոս այնքան անոյշ յիշատակներ կը թողունք, որ անկարելի է մեզ համար օտար երկիր տակ երկար առնն մնալը: Կը մեկնինք, բայց կուզենք մեր հայրենիքի մէջ մեռնիլ:

Քրանսական թարգմանը նաւապետին ազդարարած էր մեզմէ զգուշանալ, «Ասոնք սրիկաներ են, ըսած էր, կարող են շոգենաւը օդը հանել»: Խեղճ նաւապետը հաւատարմով այդ ստոր պաշտօնեայի հրահանգին, մեզի հետ սկսած էր մեծ զգուշութեամբ վարել: Բայց ճշմարտութիւնը ուշ թէ կանուխ երևան ելլելու էր:

Շոգենաւը ճանապարհ ընկաւ դէպի Մարսէլը:

Խնդիրը շուտ պարզելով ամբողջ նաւաղը յարգանքով վերաբերուեցաւ մեզի հետ: Նաւապետները, մանաւանդ բժիշկ Մէլլիէրը, Եւրոպացի բարձր դասակարգի պատկանող շատ մը անձնաւորութիւններ մեր հարցի նկատմամբ մեծ համակրութիւն յայտնեցին: Այն աստիճան մտերմացանք, որ նաւապետները ազնուութիւն ունեցան ներողութիւն խնդրելու մեզմէ, վայրկեան մը մեր վրայ կասկած ունենալուն համար:

Չմիւռնիայ և Բիրէ թղթակիցներ շոգենաւ դալով լուրեր խնդրեցին և յանձնարարականներ տւին մեզի զանազան քաղաքներու ազատական թերթերու խմբագիրներու հասցէին:

Նաւապետները, շոգենաւին բժիշկը և ուրիշներ բողոքաբեր պատրաստած էին մամուլի մէջ հրատարակել տալու համար մեծ էր անոնց զայրոյթը դէպի պետութիւնները, մանաւանդ դէպի իրենց կառավարութիւնը:

Հասանք Մարսէլ: Հազիւ նաւահանգիստ մտած էինք, նաւապետը հրահանգ ստացաւ, որ մարդ դուրս ելլելու չէ: Քիչ վերջը Մարսէլի քաղաքապետութեան առաջին պաշտօնեան, քաղաքին գլխաւոր ոստիկանապետը և ուրիշ պաշտօնեաներ շոգենաւ եկան: Մեզի յայտնեցին, թէ հրահանգ ստացած էին իրենց կառավարութենէն, միասին դուրս ելլելու համար (կապահովցնէին, թէ պարզ ձեւակերպութիւններ էին, որոնք անհրաժեշտ են ամեն կառավարութեան համար): Չէինք կարծեր, թէ Քրանսական կառավարութիւնը վատութիւն մը ընելու աստիճան պիտի ստորանար:—Երկու նաւակով դուրս ելանք ու երկու թրանվայով ալ ճամբորդել սկսանք:

Քառորդէ մը յետոյ բանտին բարձր պատերը և երկամէ հաստ դռներուն տեսքը, մեզի իրականութեանը բերին:

Մեզի կը բանտարկէին:

Փրանսական հանրապետական կառավարութիւնը կը բանտարկէր անիրաւի այն անձերը, որ հայրենիքի և ազատութեան համար կռուէին ետքը իր հողին վրայ կռագային ապաստանելու:

Ստոր կառավարութիւն:

Մանրակրկիտ խուզարկութեան մեզի ենթարկեցին, բերաններս անգամ կը քննէին, վախնալով թէ ումբեր, վնասակար նիւթեր գուցէ պահած լինին: Յետոյ բողբոս զետեղեցին երկու մեծ ու ընդարձակ սրահներու մէջ: Տեղերնիս մաքուր էր. իւրաքանչիւրիս համար մահճակալներ պատրաստած էին: Յոգնած էինք, կէս գիշերը անցած էր արդէն, շուտով քնեցինք: Հետեւեալ օրը բանտին քովիսէրը մեզ մօտ գալով՝ գորքերնիս արձանագրելէ յետոյ սկսաւ մեր անունները արձանագրել: Ընկերներէս Ջարէհին երբ իր արհեստը կը հարցնէր պատասխանեց՝ յ ա Ր Հ Ե Մ Մ Ս Յ Ե Ղ ա փ ո խ ո լ ւ թ ի ւ ն է: Սոյն համարձակ պատասխանը զարմացուց պաշտօնեան:

Օրեր անցան ու դեռ մենք կը մնայինք բանտին մէջ:

Քանիցս բողբոսեցինք արտաքին գործոց նախարարութեան և քաղաքապետութեան, բայց ոչ մէկ պատասխան գրաւոր կերպով չստացանք: Պահանջեցինք, որ մեզի դատի կանչեն և շուտով դրութիւննիս որոշեն: Փրանսական կառավարութիւնը եթէ բանտարկեց մեզի մասնաւոր պատճառներ ունէր, նա չուզէր որ մամուլը մեզմով ղեաղէր, իսկ եթէ մենք Մարսէլ հասնելուս պէս ազատ լինէինք, ամբողջ ազատական մամուլը պիտի յուզէինք և ժողովուրդական կարծիքը պիտի գրգռէինք տաճիկ բունկալութեան դէմ. իսկ Փրանսական կառավարութիւնը չուզէր այդ ու մեզ բանտարկեց մինչև այն ժամանակ, երբ հարցը արդէն շատ մեղմացած էր:

Փրանսական կառավարութիւնը խոստացաւ մեր 15 ընկերները՝ Նիւ-Եօքը ուղարկել, ճանապարհածախքը իր վրայ: Բայց նա չգիտցաւ իր տւած խոստումը յարդել. փոխանակ Նիւ-Եօքը, հիւս. Ամերիկայի, նա ուղարկեց մեր ընկերները Պուէնտս-Այրէս՝ հարաւային Ամերիկա:

Եթէ մեր ընկերները Միացեալ Նահանգները երթալ կուզէին, պատճառը այն էր, որ հոն հայրենակիցներ պիտի գտնէին ու գոնէ դիւրութեամբ գործ պիտի յաջողէին գտնելու: Փրանսական անամօթ և տմարդի կառավարութիւնը պարագաներէն չարաչար օգտուելով, թէ ճամբու ծախք առաւ մեր խեղճ ընկերներէն և թէ զանոնք դիտմամբ զոհեց մի այնպիսի երկիր, ուր կը կարծէր թէ անոնք կորուելու են (Տաճկական կառավարութեան խելք): Բայց մեր ընկերները վայրկեան մ'ալ նեղութեան մէջ չպիտի մնան. պէտք եղած միջոցները ձեռք առնուած են:

Թէև 17 օր Սէն-Բիէրի բանտը մնացինք առանց արտաքին յարաբերութեան, բայց կըլնուս պէս հարկաւոր տեղեկութիւնները մամուլին հայրողեցինք: Այդ մասին գժարութիւն գոնէ չունեցանք. լղձակիցները իրենք մեզի գիմեցին, ու խիստ գոհ մնացին: Լուրերը նոր էին: Մանաւանդ Սէլլի-Նիւտի թղթակիցը, որը ամբողջ մեր բանտարկութեան միջոցին Մարսէլ մեր ազատմանը սպասեց, երբ մենք մեկնեցանք Ձիցերիա:

գիշերանց, առանց զննքը տեսնելու, այդ պարոնը հաճեցաւ մեզի այցելել ու լուրերու մեծ պաշարով մը ան ալ ուրախութեամբ մեկնեցաւ:

ԲԱՆԿԻ ԳՐԱԽՄԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ԲՈՊԸՆԵՐԸ

Ժամի 6 1/2-ն էր, պատասխանատու ըրպէն հասել էր. ջերմ գրկախառնութիւններից նոր բաժնւած, եղբայրական վերջին համբոյրների քաղցրութիւնը դեռ մեր գրգռած շրթունքների վրայ, մենք մեզ փողոց գցեցինք. վեց նախարարականոյները առաջ ելան ու մի քանի ըրպէ չանցած՝ ցանկալի ԳՈՐԾԸ սկսեց. այդ դործը կնքեց ամենից առաջ մեր նախարարականոյններից Յովհաննէսի արիւնով (Բէյնըցի, 28 տարեկան, սա այն անձն էր, որը մեր ժողովատեղում՝ Բարկէնի նախարարականոյնների արած հրակերին, առաջինն էր, որ այդ հրակերին պատասխանեց): Նա եղաւ առաջին զոհը: Մնացած 5 հոգին վերցրին դռան արգելքները՝ մէկ, երկու, հինգ ատրճանակների պայթոցներ ու գետին էին գլորւած երկու զաֆթիա, դռնապաններից մէկը. միսին յաջողեց փախչել: Մեր նախապէս կազմած ծրագրի համեմատ նախարարականոյններից երեք հոգի պիտի դուռը հսկէին և միայն Վաթաութիւն պոռացողները կարող կը լինէին ազատ անցնել:

Ահագին յուզմունքի ժամանակ ես ներս վազեցի առանց Վաթաութիւն պոռալու, բայց իսկոյն զգացի իմ անզգուշութիւնս: Դռան մօտ կանգնած մեր ընկերներից մէկը ատրճանակը ուղղել էր դէպի ինձ... ՊՁԻՆԷ կընես — Վաթաութիւն պոռացի ու մահից ազատեցի... Ինձնից յետոյ բաւական հեռաւորութեամբ վազում էին մերոնք, երբ մենք ներս մտանք, գլխաւոր հոգսերից մէկն էր դուռը գոցել, բայց այդ այնքան հեշտ չէր. մարդկանց դիակները, դռան ահագին հաստութիւն ունեցող ջարդուած ապակիները արդելք էին լինում. միւս կողմից բանկի յետուր ապրող պահապան ոստիկանները մեր ատրճանակների պայթոցներից արդէն վրայ էին հասել ու անընդհատ գնդակ էին շարում մեզ վրայ: Առաջին ըրպէն մուտն էր մեզ համար, ի՞նչ էինք զգում, ի՞նչ էինք անում. գիտակցորէն, թէ անգիտակցաբար՝ մերոնք էլ սանդուխների վրայից անընդհատ դնդակներ էին շարում դէպի դուռը. ի զուր էին անցնում իմ անվերջ աշաղակները՝ մի նետէք, աղերք, մի նետէք, բայց ու՛մ ես ասում. գընդակները արագութեան մէջ մէկ մէկու հետ մրցում էին... Ես վախենում էի, որ մի գուցէ մեր տղերանց մի մասը, որ մի քիչ հեռու լինեցու պատճառաւ դեռ չէր հասած՝ մեր եղբայրական գնդակների զոհ գնար... բայց իմ երկիւղս, ինչպէս յետոյ համոզեցայ՝ աւելորդ էր: Մեր տղերքը անկարող կը ընէին մտնել բաւականաչափ զօրք ու ոստիկաններ դռան մօտ, փողոցում կանգնած մեր գնդակներին կրկնակի գնդակներով էին բարևում...

Այդ ժամանակն էր, որ մեր պատահակի թշնամիների գնդակը գետին գլորեց մեր տղերանցից մէկին. նրա վրայ երկու ումբ կային — ընկնելու հարածից պայթեցան... ու մեր խեղճ ընկերը (Մարգար Մինաս

եան, 18 տարեկան. նախարարձակ) անմիջապէս անան-
դեց հոգին. մահը բողոքական էր: Նրա ամբողջ կուրծ-
քը, փորը պատուած էր: Բայց միայն նա չէր վնասու-
ղը.—նոյն պայթումից վնասուցին և մեր ռուսիշ երեք
տղաները: Չգիտեմ ինչպէս պատահեց, բայց ես ազատ
մնացի... Ո՛հ, ինչ ծանր սրտաճմլիկ տեսարան էր ներ-
կայացնում այդ ժամանակ մեր փոքրաթիւ բանակը, մեր
կուռի դաշտը... դա մեր կուռի առաջին բողոք էր ու
սյրպէս անյաջող... Չանցաւ երկու բողոք, յանկար-
ծակի մի ուրիշ անսպասելի դէպք տեղի ունեցաւ Բան-
կի պաշտօնեաներից կամ բանկում գտնուողներից մէկը,
որոնք վերաբերմամբ, ի դէպս ասած, մենք այնքան բա-
րի ու քաղաքավարի դանակները—մեզ համար անորոշ
շարժառիթներից զրգւած ստրճանակի հարածը ուղ-
ղում է դէպի մեր խումբը: գնդակը կաշում է մեր ըն-
կերներից մէկի ձեռքին, որով նա բռնած ունէր մի
ուռմբ. ուռմբը վայր է ընկնում վերաուրած ձեռքիցը
ու... պայթում: Մեր ընկերը (Սեդրակ Եղիայեան, 24
տարեկան, Պիթլիզի Մ... դիւղէն) սոսկալի կերպով
վնասուցաւ. նրա երկու ձեռքը ջարդ ու փշուր էին
եղել, ոսկրները դուրս էին եկել, արիւնը ահագին քա-
նակութեամբ հոսում էր: Մի ուռմբ էլ—մտածում
էի, և մենք կորած ենք. մեր կեանքը—մեր բոլորիս
կեանքը մազից էր կախած... Վհատութիւնը, ընդհա-
նուր սարսափը գնալով մեծանում էր. բայց և այնպէս
կուռը շարունակում էր... Աղմուկ, աղաղակ, հրա-
ցանի ու ստրճանակների պայթոցները խառնել էին
իրար: մոռել տիրել էր ամբողջ սրահը: Մեր չարաչար
վնասած ընկերոջ սրտաճմլիկ աղաղակներն էին, որ
այդ ժամանակ ընդհանուր աղմուկի մէջ առանձնապէս
աչքի էին ընկնում—«Պարո՛ն, ես լմցայ, ի սէր Աս-
տուծոյ գնդակ մը... Չե՛ս կրնայ, Աստուծու սիրուն,
րիվօլ տուր ես զիս զարնեմ»... «Չու՛ր, ջու՛ր, ջու՛ր»
էր պահանջում անընդհատ, ուռմբով խորոված նրա
մարմինը... բայց իմ ձեռքը չէր գնում դէպի առը-
ճանակս... իսկ նրան ստրճանակ տալը անիմաստ էր,
խեղճը իրեն հաշիւ չէր տալիս, որ ձեռները ջարդած
էին:

Թող ինձ ներսի, եթէ քրոնսոլօգիական տեսակէտից
այնքան էլ ճիշտ չլինի իմ պատմածս, բայց որքան
յիշում եմ այդ ժամանակն էր, որ ես յիշեցի ուռմբերի
գոյութեան մասին ու պատկերելով տղերանցը շարու-
նակել կրակը, ես խմբապետներից մէկի հետ ուռմբը
ձեռքիս դրան վրայ գտնող պատուհանին վազեցի...
Դուռը շուտ մաքրուեց... Մեզ պաշարողները, խոհե-
մութիւն արին հեռացան ու փողոցի զանազան անկիւն-
ներից սկսեցին կրակ անել դէպի պատուհանները: Պէտք
էր վերջնականապէս տէր դառնալ բանկին, այդ էր
մեր նպատակը, իսկ դրա համար հարկաւոր էր բանկի
դուռը գոցել: Չօրքը արգելք էր դառնում. մտեցայ
բանկի անկիւնի պատուհանին ու մեր սիրով խնամած
ուռմբերից մէկը նոցա մէջ գլորեցի... պողոց, դժոխա-
յին ձայներ տեղի ունեցան—կերակի դուռ. չեկաւ, սա-
կայն դրանից յետոյ բանկի դուռը բոլորովին մեր տրա-
մադրութեան տակ ընկաւ: Մեր ընկերներից երկուսը
իջան ու 1/2 ժամի չափ աշխատելուց յետոյ դուռը
վերջապէս գոցեցին: Այժմ մենք տէր էինք բանկին.
մենք մեր նպատակի առաջին կէտին հասանք, մենք մեր
վրայ դրած պարտականութիւնները մասամբ կատարե-

ցինք. բայց դեռ շատ բան ունէինք անելու... Պէտք
էր դիմանալ, պէտք էր դիմադրել. իսկ դիմադրելու
համար հարկաւոր էր մեր սակաւաթիւ ոյժերը յար-
մարագոյն կերպով դասաւորել, լաւ կէտեր ընտրել:
Երբ ես զբաղւած այդ կէտերի հարցով անցնում էի մի
պատուհանի քովէն՝ մէկ էլ տեսնեմ մեր ընկերը՝
Սեդրակը,—այդ կենդանի մահը մտեցել է պատու-
հաններից մէկին և իբրև ողորմութիւն թշնամու գըն-
դակին է սպասում... Ամբողջ կէս ժամ կախ էր մնա-
ցել պատուհանից, բայց ցանկալի գնդակը չկար ու
չկար... —Երևի պաշարողների վրայ ուռմբի սարսափը
մեծ էր... —Փորձեց երկու անգամ սանդուխներից ի-
րեն վար նետել, բայց արգելքի հանդիպեց... Թող
բարոյագէտները մեր այս վարմունքը ութերորդ մա-
հացու մեղքը համարեն, բայց մեր խիղճը, մեր ներքին
աշխարհը դեմ էր, կը բողբոքէր, ու մենք հայ յեղա-
փոխականի մահաւան անմիջական պատճառը դառնայինք,
որ հայի կոպէկներով առած գնդակը հայ յեղափո-
խականի սիրտը մխէնք...

Ամաց-կամաց մահը իրենն առաւ, արիւնաքամ եղած
11 ժամ տանջելուց յետոյ սկսեց հանգստանալ...

Արդարեւ զուտ, պատուհանի գործը, այն է մեր
կտրիճներից մէկ մէկ, երկու մարդ կանգնեցնելով որոշ
կէտերի վրայ, իմ առաջին գործս եղաւ վերև բարձ-
րանալ հանգստացնել ժողովուրդը, պաշտօնեաներին,
որոնք բնականաբար սարսափահար եղած անկիւններն
էին մտել, պարզել նրանց մեր ով լինելը, մեր բուն
նպատակը և այլն և այլն ու ապա նրանցից մէկի միջո-
ցով մեր պահանջները ներկայացնել Եւրոպական պե-
տութիւնների ներկայացուցիչների խորհուրդին: Բայց
նախ քան պահանջները ձևակերպել—տպած թղթերը
մտաւ չէին—ես մտատանջութեան մէջ էի իմ ընկեր-
ներս հրապարակի վրայ չէին երևում. վեր վազեցի,
առաջին և երկրորդ յարկերը, հարցրի սրան նրան
Հրաչի մասին—ոչ ոք չէր կարողանում գոհացում
տալ ոչ ոք չէր չէր նրա որտեղ լինելը: Հրաչ անունը
անծանօթ էր իրենց (Այդ օրն առաջին անգամ էինք ի-
րար հետ տեսնում): Միւս ընկերներիս մասին Բաբ-
կէն-Սիւնիի, Աշոտի ու Ե-ցու մասին ոչինչ տեղեկու-
թիւն չունէի. ենթադրում էի, որ նոքա չեն յաջողել
նոյն իսկ բանկը մտնել գոնէ իմ բանկը մտնե-
լուց յետոյ ոչ մէկը աչքովս չընկաւ, իսկ Հրաչին տե-
սայ, որ նա մտաւ բանկը, ուրեմն նրա բացակայութիւ-
նը... սրտի մոմուռ էր զարթեցնում իմ մէջ... Սև
ենթադրութիւններս արդարանում էին սանդուխների
վրայ ընկած կաշիէ կապերի շնորհիւ, որով Հրաչի
ձեռքում գտնւած դիւնամիթի ծրարը կապած էր...
Միայն ես էի մնացել, ահագին պատասխանատուութիւ-
նը վրաս... Այն ինչ ծանր բողոքներ էին, որ անցրի
ես այդ ժամանակ... իմ զգացմունքներս, իմ դուռ-
թիւնս հասկանալու համար պէտք է նոյն հանգամանք-
ների մէջ լինել. յամենայն դէպս ես տրամադիր չեմ
ու անկարող նոյն. իսկ այդ զգացմունքները գրի անց-
նել: Ամբողջ մարմնիս սառսուռ տիրեց. քրտինքը կո-
խել էր ձակատս, մի ինչ որ թմրութիւն կոխեց վրաս.
բայց ես սթափուեցայ—այդ թմրութիւնը բողոքական
եղաւ, միայն վերջին տարւայ կոտորածները 100,000
կլոր թիւը միս պէս ուղեղիս վրայ էր ծանրացել...
Ո՛հ... յիշեցի հայրենեացս դարևոր դառնութիւնը.

այն ահաբեկի գազանային պատկերները, որ բնականաբար Պոլսում ապա և գաւառներում կառավարութեան շնորհիւ պիտի տեղի ունենային. աչքերիս առաջ մէկ մէկ անցան հերոսաբար կուռղ մեր միւս ընկերները, որոնցից շատերը պիտի մարտիրոսական մահով մեռնէին, գոնէ ես այդպէս էի կարծում, Հրաչի կարծեցեալ մահը ու հեռեւապէս յանկարծակի իմ վրաս ծանրացած ահագին պարտականութիւնը—այդ բոլորը միասին սթափեցրին, հոգի ու սիրտ տւին ինձ— յիշեցի ընկերոջս «սառնասրտութիւն», Գարօ ջան, սառնասրտութիւն» վերջին մնաս բարևի խօսքը ու... սառնասրտութիւնը ինձ յետ եկաւ: Ես ոյժ զգացի իմ մէջ—իրաւունք նոյն իսկ... նոյն իսկ Աստուծո հետ բանակցութեան մէջ մտնել ու մեր ծրագրածը ի կատար ածել... Ես արդէն բանկի կառավարչի մօտ էի...

Փոքրիկ սենեակում նստած՝ կառավարչի հետ մի քանի ուրիշ պաշտօնեաների ներկայութեամբ աշխատում էի յիշել մեր տպած պահանջների գլխաւոր կետերը և գրի անցնել: Այդ ժամանակ գլուխս բարձրացրի ու... Հրաչը տեսայ... Ո՛հ, քաղցր, սուրբ ընկերներ... ուժերս կրկնապատկեցին, չէ՛, աւելի քան կրկնապատկեցին: Ես նոր հոգի ստացայ. ես նոր մարդ դառայ... Բաւական է. ես այստեղ կարող էի կանգ առնել, բայց մի ինչ որ ներքին ոյժ ստիպում է շարունակել, մի երկու խօսք ևս ասել. անշուշտ հետաքրքիր է իմանալ, թէ ի՞նչպէս պատահեց, որ մի բուռը մարդիկ—26 հոգուց բաղկացած, յանդուգն քայլ անելուց յետոյ, կարողացան տաճիկ ուժի դէմ կանգնել—մի ոյժի, որը, իրաւացի թէ անիրաւացի, քաջի համբաւ է վայելում:

Ինչպէս վերեւը յիշեցի, բանկի դուռը շատ ու շատ դժուարութեամբ յաջողեց մեզ գոցել. ամբողջ 1 1/2 ժամ դուռը բաց էր. ուրեմն ի՞նչն էր արգելում, որ պատերազմի, արեան սովոր զինւորները չէին համարձակում ներս խուժել ու մեզ վրայ յարձակել... դժուար թէ մեր ատրճանակների կրակն էր արգելք լինողը. նա այնքան էլ ուժեղ չէր, նա բոլորովին ուժեղ չէր զօրքի մարտիկների հետ համեմատելով. անշուշտ կար այդտեղ մի բարի հրեշտակ, որ հայկական դատը կը պաշտպանէր, հայ արեանը վրէժխնդիր կը լինէր.— Դա մեր պաշտելի Բարկէն-Սիւնին էր, մեր ընդհանուր հրամանատարը: Նա վերջինն էր, որ պէտք է բանկը մտնէր—այդպէս էր որոշւած—նա երկրորդն էր, որ թշնամու գնդակին զոհ գնաց... նա առաջինն էր, որ իրեն պատրաստած ուռմբի ոյժը իր վրայ փորձեց... Թշնամուց առաջ: Երկու ձեռքն երկու ուռմբ, մարտիկի գնդակը փորին, մեր ընկերների ասելով, նա մի քանի քայլ առաջ է վազել դէպի սանդուղը, բայց թուլացած չընկել է ծնկների վրայ՝ երկու ձեռքը վերև բարձրացրած, որ մի գուցէ ուռմբերը գետին կպչեն ու պայթեն: Նրա այդ մի վայրկեան ծունկ չընկնելը միջոց է տուել մեր տղերանցը վերև վազել ու ազատել մի վայրկեան յետոյ տեղի ունեցող երկու ուռմբերի պայթուցից, որոնց միակ զոհը ինքը՝ Բարկէն-Սիւնին է լինում...

Բարկէն-Սիւնին պատառ-պատառ անող այդ երկու ուռմբերի պայթոցի մէջ եմ տեսնում զօրքի սարսափահար լինելու գլխաւոր պատճառը, նրա մէջ պէտք է որոնել զօրքի անվճարականութիւնը... Բարկէնի կը-

տորները մեր թշնամու վրայ ընդհանուր սարսափ դեցին: Մեր դրաւած բերդի-բանկի-բանալիները Բարկէնը մեզ յանձնեց ու հոգին աւանդեց... Ահա թէ ով էր այն բարի հրեշտակը, որ մեզ բանկին տէր դարձրեց: Բայց եթէ նրա եղբրական մահը չլինէր, եթէ զօրքը յարձակէր մեր վրայ ու... յաջողէր... Ո՛հ, այն ժամանակ... գուցէ շատ քչերը գտնուէին, որ վերլուծէին մեր սրտի պարկուճը ու մենք, որ ողբի ու արցունքի դէմ ենք բողբոճում, հայրենեաց ցաւով ենք տոչորւում, մեր երիտասարդ հասակում «աւազակի» անունով պէտք է կնքէինք մեր մահկանացուն, իսկ մեր դատի... Ճշմարիտ է, որ կենտրոնական կոմիտէի նախապէս կազմած, տպած ու կնքած պրօկլամատիօնը ու բանկից ընելիք մեր պահանջները կարգարացնէին մեզ մեր յիշատակը պատմութեան առջև, կարգարացնէին անկողմնապահ, անաչառ և անկաչառ մարդկանց առջև, բայց մինչև այդ անկաչառ մարդիկ հրապարակ գային ու իրենց անաչառ կարծիքը յայտնէին, տաճիկոսկով քոռացած թուղթ մրոտողները արար աշխարհ տակն ու վրայ կանէին, չինայելով մեր հասցէին—այդ դեռ ոչինչ—մեր ազգի, մեր ժողովրդի հասցէին իրենց անմաքուր սրտի ամբողջ բառարանը գործադրելով և այդ այն ժամանակ, երբ մեր ազգը ամենից շատ պէտք է պէտք զգար կարեկցութեան, օգնութեան... Արդեօք Բարկէնը չէ՞ր մեզ այդ բոլորից ազատողը...

Մնացածի մասին ես աւելորդ եմ համարում յիշատակել իմ այս գրութեան մէջ՝ Հրաչը դրա մասին արդէն գրել է, իմ պատմածներս բնականաբար կրկնութիւն պէտք է լինէին:

Մի բան, որի մասին ոչինչ չի ասել և որը ես աւելորդ չեմ համարում յիշատակել, այդ այն ընդունելութիւնն է, որը վիճակեց մեզ Փրանսիական նաւը մտնելու: «Աւազակներին» ոչ մի տեղ սիրով չեն ընդունում... բայց անցաւ միայն մի քանի ժամ, ամեն ինչ պարզեց ու առաջին ընկերի սառնութեանը յաջորդեց համակրութիւն, անհուն սէր, նոյն իսկ խընամբ: Առանձին քաղցրութեամբ ենք յիշում մանաւանդ նաւի բժիշկ Մէլլեթին. նա երբէք չի մոռցել մեր յիշողութիւնից. նրա մէջ մենք տեսնում ենք իսկական եւրոպացու, ազատ քաղաքացու մաքուր հոգին: Բժիշկ Մէլլեթը բացի իր անձնականից՝ մեզ համար հետաքրքիր է և մի ուրիշ տեսակետից: Մենք համոզւում ենք, որ երբ եւրոպան, մարդկութիւնը անկաչառ աղբիւրներից կը ծանօթանայ Հայաստանի ներկայ պայմանների հետ, երբ նա կը կարողանայ գէթ հարևանցի գաղափար կազմել կատարւած, կատարուող ու կատարելիք իրերի մասին—ազնիւ բժշկի նման, նա խօսք չի գտնի պախարակել նոցա, որոնք այդ ամենի պատճառն են... Մի գայրոյթ, ժողովրդական հսկայական գայրոյթ բաւական է, որ ամեն ինչ կարգ ու կանոնի ընկնի. այդ մեծ գայրոյթը հեռու չէ—ահա նրա նշանները երևում են...

Բժիշկ Մէլլեթը թանգ է մեզ համար, իբրև սիմպտոմ... —Բարին, ճշմարիտը, յաւիտենականը միշտ յաւթոյ կը հանդիսանայ...

Ն Ա Ս Ա Կ Ն Ե Ր

Պ Ա Ր Ս Կ Ա - Տ Ա Ջ Կ Ա Կ Ա Ն Ս Ա Հ Մ Ա Ն Ա Գ Լ Խ Ի Յ

Վասսպուրականի ընդհանուր դրուժիւնը սարսափելի է: Այս անգամ ուղարկում ենք միայն Աղբակ գաւառի հարստահարութեան և աւերման տեղեկագիրը, որը մի մասն է կազմում դեռ: Վանի կոտորածների թիւը 700-ի է հաշուում մտաւորապէս: Վերջերս ուսական հիւպատոսը հաւաքեց և իր հետ Ռուսաստան տարաւ Վանից թնդանօթի գնդակների մի մասը, մօտ 40 հատ: Իսկ ընդհակառակն՝ Անգլիական հիւպատոսն աշխատում է ծածկել մինչև անգամ, թէ վանում թնդա-

նօթներ են արձակել:

Վանի ժողովուրդը շատ յուսահատական վիճակի մէջ է. սարսափելի կոտորածին խիստ սպառնում է յաջորդել սովը: Ժողովուրդը տրամադիր է գաղթելու, նոյնիսկ չքոնափոխ լինելու:

Վանի կոտորածի հերոս՝ Սաադգին փաշան սուլթանից նւեր ընդունեց 500 լիրայի հետ և մի ականակուռ պատանշան:

Ո՞ր մէկը և ի՞նչը գրել Վասսպուրականի վիճակից, մի անապատ, աւերակների երկիր է դառել, որտեղ միայն բուերն են շէնցնողները...

Ահա Աղբակի մի մասի տեղեկագիրը, որից մտաւորապէս գաղափար կարելի է կազմել Վասսպուրականի միւս գաւառների դրուժեան մասին:

Գ. Ի. Դ. Զ.	ՏՈՌՆ	ՄԵՐՄ, ՐԵՌ	ՈՂՈ.	ԳՈՄ.	ԵԳ, ԿՐՈՎ	ՋՐԱՂ.	ՁԵԹ	ՍՊԱՆ.	ԱՌՆԻ.	ԹԱԼ.	ԿՐՕՆԱՓՈՏ ԵՂԱԾ.
Բազ	60	180	300	100	300	7	—	1	2 կին	Ամբողջ.	—
Առակ	80	220	400	150	200	2	2	11	1 "	"	1 կին
Մալքաւա	30	70	150	63	157	1	—	—	—	"	—
Հէրէսան	78	230	1200	150	200	3	1	3	—	"	—
Չուխ	24	80	800	35	112	1	1	2	—	"	—
Վարապուլի	13	40	—	—	—	—	—	—	—	"	Ամբողջովին կրօսի.
Երնկանի	75	162	760	48	240	2	1	—	—	"	2 տուն "
Խառատուն	32	145	434	35	160	1	—	—	—	"	—
Հասսիստան	45	170	550	55	314	4	1	2	4	"	2 հոգի "
Սօրոտէր	30	120	348	36	200	5	—	5	3	"	5 տուն "
Պապլասան	14	60	250	28	130	—	—	1	1	"	4 " "
Բարս	6	60	320	20	80	2	—	—	2	"	4 " "
Աշկերտ	4	35	250	16	35	—	—	—	—	"	2 " "
Բժնկերտ	35	110	360	38	124	2	—	—	—	"	2 քահան. "
Լաշկոտ	2	20	115	10	25	—	—	—	—	"	—
Զակալկ *)	1	25	—	—	—	—	—	—	—	"	—
	509	1727	6237	784	2277	30	6	28	13		35 տուն 5 անձինք

Տ Ե Ղ Ե Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

(ԵՆՐՈՊԱԿԱՆ ԹԵՐԹԵՐՈՅ)

Վ. Պոլէն Գերմանական «Լօբալ Անցայկէր» թերթին կը հեռագրեն, թէ սօֆթմաներուն մէջ սուլթանի դէմ յուզումը օրէ օր կաճի: Վերջերս կարմիր մելանով գրած յեղափոխական յայտարարութիւնները ցրած են տաճկաց կողմէ: Վայսերական թիկնապահ, Մէհմէտ փաշա զարնւեցաւ, իբր հաղորդ «Երիտասարդ Թիւրքիոյ» կուսակցութեան:

Նոյն թերթի թղթակցիցը տեսնելով արտաքին գործոց նախարարին, Թէֆլիզ փաշայի հետ, վերջինս հաստատած է, թէ սուլթանը ստորագրած է բարենորոգումները իրադէն: Նախարարը խոշոր-խոշոր խոստումներ ըրած է թղթակցին ըսելով, թէ քրիստոնէաշատ նահանգները քրիստոնեայ կառավարիչներ պիտի ունենան:

*) Զակալկ 40 հոգիէ բաղկացած մի ընտանիք իւլալցել է: Պաշտալայում մի երիտասարդ, իսկ Աղբակի առաջն. և սպասաւորը Բարդուղէմիոսայ վանքում սպանւած են:

նան և ուրիշ զանազան բարեկարգութիւններ պիտի մտցնին: Թէֆլիզ փաշան չհաւատար Անգլո-Ռուսական համաձայնութեան կրսէ և թէ եւրոպական տէրութեանց գործակցութիւնը եզրիպտական խնդրոյն համար մտալուտ է:

Թերթը կեղծակացնէ. «Այս բոլորը ցոյց կուտան, թէ նոյն իսկ Թէֆլիզ փաշայի պէս մարդ մը, որ երկար տարիներ Պերլին ապրած է, դեռ չի նշմարեր այն ահագին վտանգը, որ կսպառնայ Օսմանեան կայսրութեան:

Կրուժքօֆ փաշա, որ սուլթանին ձեռագիր նամակը Վիլհէլմ կայսեր յանձնելու համար Պերլին ղրկած է, գերմ. թերթի մը թղթակցին ըսեր է՝ «Թիւրքիան ամենածայրայեղ ելեմտական խեղճութեան մէջ է. ամեն տեղ կաշառակերութիւն է, որովհետև պաշտօնեաները թոշակ չեն ստանար: Սուլթանը ոչ մէկուն ազդեցութեան տակ է, ամեն բան ինք իր ձեռքովը կընէ. քիչ մը ջլատաւոր դարձած է և խոյս կուտայ մարդոցմէ: Իր նախորդներուն դժբախտ ճակատագիրը կը տանջէ ղենքը և կը կարծէ, թէ ինքն ալ նոյն տխուր վախճանը պիտի ունենայ»:

«Եւրոպական զինւած միջամտութիւն մը, կրսէ կը-

րումբքօֆ, Թիւրքիոյ բոլոր եւրոպացիներուն կոտորման պատճառ պիտի ըլլայ:

—Սուլթանը «նիւեօրք Հէրալտի» Թղթակիցը ընդունելով իր ներկայութեան, խնդրեց անկէ, որպէսզի իր ողջոյնները ու բարեմաղթութիւնները յայտնէ Պիզմարքին: Եւ իր բարձր համակրութեան իբր ապացոյց, Համիտը Թղթակցին յանձնեց երկու թանկագին ամաններ Պիզմարքին տալու համար: Պիզմարքը սատկելու վըայ է, իշալահ, այդ ամանները անոր դերեզմանին վըայ դնելու պիտի ծառայէ:

—Իզզէթ պէյի, սուլթանի սիրական, և վերջին դէպքերու առթիւ կազմած քննիչ յանձնախմբի եւրոպացի անդամներու միջև վէճ ծագեցաւ: Առաջինը կը պահանջէր, որ քննիչ մասնախումբը Թիւրք ոստիկանութեանը արդարացնող Թուղթ մը ստորագրէր: Նախագահը, Քամֆէվէն փաշա, բացէ ի բաց մերժեց, ըսելով, թէ ինք Ճշմարտութիւնը փնտռելու համար կարգաւած է և եթէ բոլիսները յանցաւոր են, պէտք է պատժեն: Իզզէթ պէյ սպառնաց, նոյն լեզուով պատասխանեց նաև նախագահը:

—Վայսերական նաւարանի գործաւորները, որոնք շաբաթներէ ի վեր աւուրչէք չէին ստանար, ծովային նախարարութեան դէմ աղմկայից ցոյց մ'ըրին և մտադիր էին Երլտըզ երթալ, երբ մեծ դժւարութեամբ կանսեցուցին զիրենք:

—Պոլսէն կը հեռագրեն— «Մարաշախտ Քուադ փաշա, որ վերջին խռովութեան ատեն, Գատի-գիւղի հայերը արիարար պաշտպանած էր ձերբակալած է իրեն հետ բռնած են նաև շատ մը բարձրաստիճան սպաներ: Յայտնի չէ ուր բանտարկւելին:

ւականանամ միմիայն ասելով որ նրանց նպատակն էր 1) գրաւել Եւրոպայի ուշագրութիւնը Հայաստանի թըշւառութիւնները վըայ և 2) սարսափեցնել սուլթանին յանկարծակի հարձածով և մի քանի զիջումներ ստանալ. . .

Առաւօտեան ժամը 2-ին այդ պստիկ գարնիզօնը սպառազինւած ուղւեց դէպի ծովայի. . . Շարժւեց Քրանսիական Ժիրոնդը և ահա վեց օրից յետոյ Մարսէլ ժամանեցինք. . .

Աւաղ, հինգշաբթի օրւայ պաշտօնական կոտորածից յետոյ տեսանք, թէ որքան սուլթանը հաւատարիմ մնաց յեղափոխականներին տւած իւր խոստումներին: 2եմ ուզում ընդարձակել, արդեօք ում վըայ է ծանրանում այդ կոտորածների պատասխանատուութիւնը. մի փաստ միայն կուզեմ արձանագրել՝ այն նշանաւոր փաստը, որ 17 կտրիճներ լիակատար անձնազոհութեամբ օրը ցերեկով մայրաքաղաքի կենտրոնում գրաւեցին օսմանեան կայսրութեան ամենակարևոր հաստատութիւնը, 13 ժամ մնացին այնտեղ, առանց մի սանտիմի ձեռք տալու և ի վերջոյ թողեցին բանկը ամենապատւարեր ու յաղթական կերպով:

Եւ ահա՛ այդ երիտառար հերոսները, այդ առաքելները մեզ հետ էին 6 օր շարունակ: Ենք կարողացանք քննել ու գնահատել նրանց սպաներ և ուրիշ պաշտօնեաներ՝ մենք բոլորս հիացած ենք նրանցից, պատուում ենք, սիրում ենք նրանց:

«Էտուալ Բելժ»

ՀԱՅ ՀԱՅՐԵՆԱՍԵՐՆԵՐԻ ԱԶՆԻՈՒԹԻՒՆԸ

(ԱՎԱՆԱՏԵՍԻ ՊԱՏՄԱԾԻՑ)

«Ինչ որ ես պիտի պատմեմ ձեզ, գրում է «Ժիրոնդի» առողջապահական բժիշկը—անհաւատայի պիտի թւայ, սակայն ճիշտ իրողութիւն է: Յեղափոխականները ներս արշաւեցին յիրաւի, և 157 հոգի ամեն ազգութեան պատկանող մարդկանց իրենց հետ փակեցին, կողպեցին դռները: «Մի՛ վախենաք, պոռաց յաղթողների շէֆը, մենք ձեզ չպիտի ձեռք տանք, ոչ էլ ձեր գանձարանին: չչարժէք ձեր տեղից, մենք ունենք դինամիտ և շուտով ձեզ հետ օդը կը ցնդանք»:

Արդարև, նրանք ոչ գողեր էին և ոչ աւազակներ: Բոլոր գերիները ազատեցին իրենց կեանքը, նրանց մէջ էին երեք փաշաների որդիք և սուլթանի մի քարտուղարը: Մի սանտիմ էլ չի դողացել: Սեղանի վըայ կար մոռացած մի քսակ, ուր կային 10000 տաճկական լիրա և ահագին թուով բանկային անոմակներ: Ինքը՝ յեղափոխականների առաջնորդը տարաւ այդ քսակը և անձամբ դրեց վերին յարկում, դիրեկտորի տրամագրութեան տակ: Շփոթութեան միջոցին դիտաւոր գանձարանը ևս բաց էր մնացել: Անբուա խնդրեց առաջնորդից, որ փակէ անմիջապէս կատարեց ինդիքը: Այդ էպօպէյի ամբողջ պատուութիւնը մի քանի տողով անկարելի է անել: Ես կը բա-

ՆՆՈՒՍՏՆՈՒԹՅՆՆԵՐԻ ՅՈՒՑԱԿ

Պրօվիդէնսի Հ. Յ. Դաշնակցութեան սնդուկի մէջ ստացւած է.

Մայիսի 7-ից մինչև օգոստոսի 31 անդամներից ստացւած է 179 դոլար 80 սենթ., որից 62 դոլարը հանգանակւած է զէնքի համար կօմիտէի հետևեալ անդամներից՝ Խթան 12 դոլ., Վառօզ, Առիւծ, Մնցուր, Ս. Լոյս, Երկաթ, Բագարատ, Մաստառ, Հրացան, Հզօր, Ծական դոլար իւրաքանչիւրը, Լ. Պալլու 5 դոլար և մէկ մարթինի հրացան:

Լօվելի Կօմիտէի սնդուկի մէջ ստացւած է անդամակցական վճարումներից 38 դոլար:

Քիցբուրգի Կօմիտէի սնդուկի մէջ ստացւած է 21 դոլ.: Նեաշալայի Կօմիտէի սնդ. մէջ ստացւած է 18 դոլ.: Բօլք. Սօֆ. ք-ից հանգանակւած 53 անձերից 340 Քրանկ: Միւլենոյն քաղաքի «Մշտական անանուն» ընկերութիւնից՝ 260 Քրանկ:

Քրանս. Նանսի ք-ից, 7 ուսանողներից 21 Քրանկ: Ուսանողներից՝ Տօրից 20 Քրանկ 50 սանթ., Արտից 5 Քր., Աբ. 5 Քր. 50 սենթ., Լոնդ. 20 Քր.: Գետակ ք-ից Արմէնի միջոցաւ 17 ըուբ.: Սմ. ք-ից Արծաթ ջրից 1 ըուբ.

Դաշնակցութեան անձանոթներից խնդրում է թղթակցութեան և ուրիշատուութեան համար դիմել:

Armène-Gaspar, poste restante, Carouge (Suisse)

Վիեննա, Դաշնակցութեան ազատ սպարան